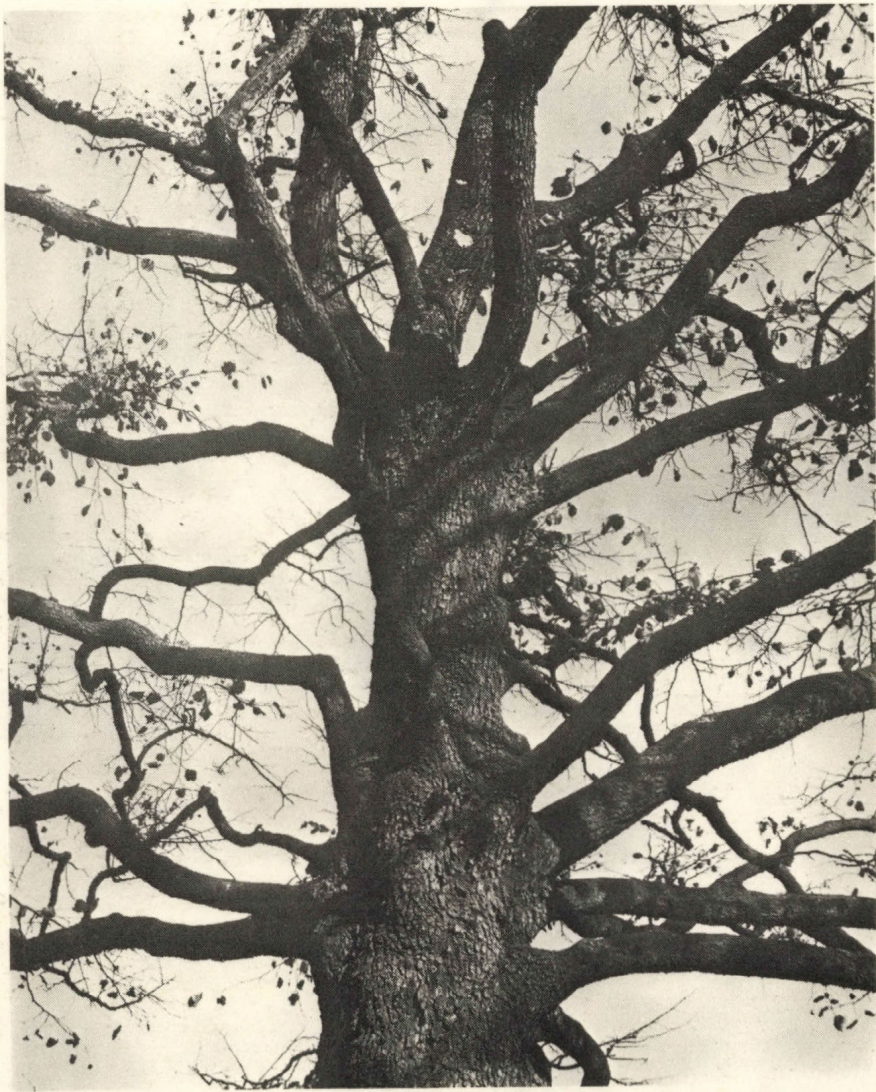

alföld

IRODALMI ÉS MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

1978/7

alföld

HUSZONKILENCEDIK ÉVFOLYAM – 1978. JÚLIUS

<i>Kányádi Sándor</i> versei: Hát itt maradunk megint, Vezényelt eskü, Ügy fogok meghalni	3
<i>Beney Zsuzsa</i> verse: Egy nyárfatörzsrre	4
<i>Huszár Sándor</i> : Említettem már Önnek, hogy az élet mily különös? (elbeszélés)	6
<i>Pinczési Judit</i> versei: Szél, Kötelék, Kráter	11
<i>Benke László</i> versei: Íratlan, Játék	12
<i>Osztojkán Béla</i> versei: Hídon, Téli ének	13
<i>Tóth Ferenc</i> : Szétpattanó gömbök (elbeszélés)	14
<i>Dobai Péter</i> versei: Móka, „El divino narciso”, Alaphelyzet: mit kezdj magaddal? ...	24
<i>Cselényi László</i> verse: Kő-ország	26

Műhely

<i>Tornai József</i> : Férfi és nő	30
<i>Mészöly Miklós</i> : Céline ürügyén	39
<i>Páskándi Géza</i> : Üzennek új és régi könyvek (Swift Jonathan és az emberevők)	43

80 éve született Szabó István

<i>Orosz István</i> : A történetíró munkássága	50
<i>Rácz István</i> : Szabó István tanári munkája	56

Mérleg

<i>Kornidesz Mihály</i> : A mozgalomtörténeti oktatás, kutatás szerepe, jelentősége az ifjúság nevelésében	60
<i>Magyar József</i> : Néhány gondolat Hajdú-Bihar megye értelmiségéről	66

Kritika

<i>Görömbei András</i> : Nagy László: Jönnek a harangok értem	72
<i>Imre László</i> : Váci Mihály: Utazás Bürokronéziában	77
<i>D. Rácz István</i> : Fodor András: A bábu vére	79

kapcsolódva plebejus demokratizmusával és a külső hatásokra való nyitottságával, kedvező helyzetet teremthetett volna a felszabadulás után ahhoz, hogy hamarabb kerüljön szoros közelségbe, netán azonosuljon a marxista történetfelfogással. Hogy ez az 1960-as évekig csak részben következett be, elsősorban nem Szabó István hibája volt. A marxista felfogást az ő ösztönzésére természetes közegüknek tekintő tanítványainak megadatott az, ami neki nem, teljes tevékenységükkel részeseik az új magyar marxista történetírásnak. Nemcsak Szabó István, hanem a magyar marxista tudományosság is vesztett azzal, hogy bírálói szektás heveségükkel és megalapozatlan támadásaikkal éppen azt a „polgári” történetírókat igyekeztek távoltartani és elszigetelni, akinek társadalomfelfogása – néhány más társával együtt – már a felszabadulás előtt a legközelebb állott a marxizmushoz. Az 1948-ban ejtett sebek azért gyógyultak nehezen, mert a támadások később is lehetettek hivatkozási alapok.

Élete utolsó évtizede letisztult politikai és tudományos légkörben telt el. Ennek és fokozódó megbecsülésének hatására egyre nyitottabbá vált a marxista szemlélet számára is éppen azokban az években, amelyeket történetkutatói pályája csúcspontjának tekinthetünk.

RÁCZ ISTVÁN

Szabó István tanári munkája

A tudósok életművét a tudománytörténet rendszerint a publikált eredményeik alapján mérlegeli és értékeli. Pedig az életműnek olykor hasonló értékű és nagyságrendű része a tanítványnevelés is. Különösen olyan tudósoknál, akik egyetemi tanárként működtek, s így szellemi kincsük egy jelentős részét szóban plántálták át tanítványaik százai-ba, esetleg több évtizeden keresztül is. A tanítványnevelésnek természetesen különböző formái és lehetőségei vannak. Szélesebb vetületű feladat az egyetemi hallgatóság felkészítése a későbbi gyakorlati munkájához. Kisebb hatósugarú, de egyáltalán nem lekicsinyelhető kötelezettség a tudományos utánpótlás nevelése. A kettős feladat csak a kivételes képességű személyiségek munkájában ötvöződik szerves egységgé. A tudós közzétett eredményeit alapos felkészültséggel a szaktudomány képviselői utólag pontosan mérlegelni tudják, pedagógiai munkálkodásának, emberi magatartásának és tevékenységének generációkon keresztül átsugárzó hatását azonban az utókor már inkább csak megsejteni lesz képes, mintsem teljes mélységében feltárni és összegezni.

Úgy tűnik, hogy Szabó István életművének is méltatlanul meghalványodó ágazata a tanári tevékenysége. Szakcikkeit, önálló köteteit frissességük és szilárd alapokra fektetett eredményei miatt ma is állandóan idézik, számontartják, sőt 1976-ban az Akadémiai Kiadó évtizedekkel azelőtt kiadott cikkeinek gyűjteményes kötetét tette közzé. Kötelességet teljesítünk tehát, amikor születésének 80. évfordulóján a tanári munkájáról is szólnunk.

Szabó István 1943-ban került a debreceni tudományegyetemre, s 1958-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig tanított is. Kevés megszakítással másfél évtizedig volt vezetője a történelmi intézetnek. Közben a bölcsészettudományi kar dékáni tisztét is betöltötte. Ő magát, túlzó szerénységgel, nem tekintette hivatásos pedagógusnak, mivel tanári diplomája nem volt. 1923-ban államtudományi, 1928-ban pedig bölcsészdoktorátust szerzett, de – ahogyan akkor mondták – nem tanárizott. Inkább kutatóemberként beszélt magáról, ha olykor szemérmesen vallott ilyenekről. Nem azért, mintha különlegesen zárkózott ember lett volna, hanem azért, mert a saját erőnyeiről mélyen hallgatott, még olyankor is, ha érdemtelenül elmarasztalták. Arra azonban szívesen emlékezett, hogy Móricz Zsigmond is a hozzá intézett leveleit Szabó István történetírónak címezte, ezzel

is hangsúlyozni kívánva történetírói mivoltát. Ennek ellenére egykori tanítványai jól tudják, hogy vérbeli pedagógus volt, egész egyetemi pályafutása ennek bizonyítéka. A szó nemes értelmében tudós tanár, aki egyensúlyban tudta tartani a tudományos kutató- és tanári munkát. Pedagógiáját nem tankönyvekből és egyetemi jegyzetekből tanulta, hanem a mindennapok gyakorlatából alakította ki tudatosan. Korántsem becsülte le tehát a pedagógiát, csak az öncélúságnak mondott ellent ezen a síkon is.

A tanári munka iránt való vonzódásának már azelőtt is mutatkoztak a jelei, mielőtt egyetemi katedrára került volna. Meghívott előadóként szívesen vállalt Györffy István budapesti néprajzi tanszékén szemináriumvezetést. Egyetemi tanári kinevezése után pedig szisztematikusan kezdett hozzá előadásainak és szemináriumainak a kidolgozásához. Egy-egy félévi előadásához – ahogyan később elmondotta – hosszú hónapokon keresztül olvasott, és olvasmányélményéhez saját kutatási tapasztalatait is hozzáadva alakította ki egyéni történeti koncepcióját. Négy féléven keresztül adta elő Magyarország történetét a 18. századdal bezárólag, heti 3 órában.

Előadásai során Magyarország történetének a 18. század végéig új szintézisét alkotta meg, s ezeket jegyzet formájában közre is adta. A negyvenes években és az ötvenes évek elején még Hóman-Szekfű: *Magyar története* forgott közkezen összefoglaló munkaként, Szabó István azonban koncepciónálisan és tematikailag is egyéni utat választott. Azt az anyagot foglalta egységbe, amely megítélése szerint egy középiskolai tanár ismeretanyagához nélkülözhetetlen volt. Előadásaiban általában leszűrt tudományos eredményeket összegezett. A polémiákat előadásaiból és jegyzeteiből kihagyta, azoknak a szemináriumokon biztosított helyet. Elve az volt, hogy az előadások során az előadónak a tudomány akkori állása szerint elsősorban a szilárd pontokat kell kijelölnie. Mindenkor a fővonalakat, a nagy fejlődési íveket rajzolta meg. Az aprólékos részletezéseket szándékosan kerülte. A periodizáció is a nagy távlatok igényeinek megfelelően formálta. A tematikai elrendezés híve volt, de ugyanakkor az összefüggések feltárására is nagy gondot fordított. A történeti élet egészéről adott számot: előadásainak a középpontjába a gazdasági-társadalmi fejlődés vizsgálatát állította, amellet azonban a politika és a kultúra is arányosan helyet kapott.

Előadásainak igazi vonzását az adta meg, hogy a tárgyszerűség és a pártosság egyszerre jellemezte. Együttérző elkötelezettségének a jelei a parasztság irányába elsődleges ismérvként szerepelt nála. Tanítványai számára a nemzeti értékek maradéktalan feltárására törekedett, de úgy, hogy közben ezzel más népeket ne sértsen. Az értelmi és az érzelmi nevelés tehát szerves egységgé kovácsolódott előadásaiban.

Az olcsó szónoki fogások távol állottak tőle. Előadásait mindig ülve tartotta a XII-es tanteremben. Jegyzeteket használt, de szemüvege fölött kitekintve állandó kapcsolatot tartott a hallgatósággal. Előadásán egyetlen felesleges szó vagy mondat sem hangzott el. Pontosan és szabatosan fejezte ki magát, előadásai valójában nyomdakészek voltak. Hálás, de egyben nehéz feladat volt a jegyzetelése. Logikailag jól követhető, de tömörsége miatt szinte szó szerinti lejegyzésre ösztönzött. Előadásait mindig a didaktikai szempontok messzemenő figyelembevételével formálta, arra törekedett, hogy könnyen áttekinthető és tanulható legyen. Amikor az 1950-es évek elején az egyetemi tankönyvek kéziratait vitatták, hozzászólásában mindenekelőtt ezeket a szempontokat hiányolta. (Ma, megfelelő távlatból megítélve az eseményeket, megjegyezhetjük, hogy a tanárképzésünk országos szinten is sokat veszített azzal, hogy az egyetemi tankönyvek írói között nem kapott helyet.)

Órái mindig élményt jelentettek, hallgatói várakozással készültek azokra. Amikor sudár szálfageyenes alakja feltűnt a tanterem ajtajában, s kissé lengő mozgású járásával a katedrára lépett, már nemcsak a tisztes fehér haja parancsolta csendre a hallgatóságot, hanem a várakozás élménye is. A „Tisztelt hallgatóim” köszöntő szavai után egyszerre olyan légkört teremtett, amely magával ragadta a jelenlevőket. Pedig nem tartozott az erős hangorgánumú előadók közé, inkább halk szavú volt. Mondanivalójának nem az előadásmóddal kívánt nyomatékok adni, hanem utánozhatatlan belső logikájával. Hangszíne csak akkor változott meg, ha a parasztság megalázóan nehéz sorsáról vagy nemzeti történelmünk válságos eseményeiről beszélt. A mohácsi csatáról csak úgy tudott szólni, hogy fátyolozottá vált hangja nyomán a hallgatóság szeme is fátyolba borult; a vég-

vári vitézek nehéz küzdelmeit úgy ismertette, hogy közben az egykori vitézek hite a hallgatóság hitévé érlelődött; amikor arról beszélt, hogy II. Rákóczi Ferenc nyalka kurucainak tárogatói a szabadságharc siratásába csapták át, eszméik reményteljes továbbélésével zárta gondolat sorát. Az eseményeknek tehát nem egyszerű hűvös interpretátora volt. Előadásain és szemináriumi gyakorlatain hallgatóival együtt újra átélte és -érezte az évszázadok küzdelmes történetét.

Pontos, igényes és következetes tanár volt. Óráit pontosan kezdte és kicsengetéskor azonnal befejezte. A saját magával szemben támasztott igényességet megkövetelte a hallgatóitól is. Rangos vizsgáira felkészülni tisztesség dolga volt, s azokon jól szerepelni kitüntetésszámba ment. Osztályozásában részle hajlást aligha figyelhettek meg a tanítványai. Pótvizsgán – a komoly követelmények ellenére is – csak viszonylag ritkán fordultak meg hallgatók a szobájában.

Szabó István az egyetemi oktatást úgy tekintette, hogy az elsősorban a tanárképzést szolgálja. De ugyanakkor az egyetemi oktatás szerves részének tartotta a tudományos utánpótlás nevelését is. Kivételes pedagógiai érzékére vall, hogy biztos szemmel válogatta ki a hallgatóság közül azokat, akiket erre a munkára alkalmasnak vélt. És az már csak természetesnek tűnik, hogy az egyéniségeknek megfelelő feladatokat is szabott ki, az érdeklődésnek, érzéknek és felkészültségnek megfelelően. A tanítvány Für Lajos megállapítása szerint „feladványai tehát emberre szabottak voltak. Nemcsak a kutatandó témát ismerte jól, de azt is, akitől a megoldást várta”. Ő maga külön nem szervezte a hallgatóságot a tudományos munkára. Tudása és embersége vonzotta a tanítványokat. A nála jelentkezőket szívesen fogadta, és irányította munkájukban a téma kijelölésétől a tanulmány megfogalmazásáig, esetenként egészen a kézirat nyomdába adásáig. Témakijelölési és a munkavégzés formái változatosak voltak. Adott egyéni témákat, de szívesebben foglalkozott munkacsoportok alakításával. De a munkacsoporton belül is mindenki számára pontosan kijelölte az egyéni feladatot. Első munkacsoportjával még az 1950-es évek elején Debrecen 19. századi agrártörténetének részkérdéseit dolgoztatta fel. Ezek a munkák, különböző okok miatt, még csak a szakdolgozatok szintjéig jutottak el. Második munkacsoportját az 50-es évek közepén szervezte, amely a magyar parasztságtörténet addig nem vagy csak alig érintett kérdéseivel foglalkozott, s ez már 1960-ban nyilvános publikálási fórumhoz is jutott az *Agrártörténeti Tanulmányok* című kötetben. Jobbára ez a szerzői gárda – kiegészülve újabb tanítványokkal és tisztelőkkel – írta meg ugyancsak Szabó István irányításával a magyar parasztság kapitalizmus kori parasztságának a történetét, s adta ki két kötetben 1965-ben, amely munka már a második kiadást is megérte. Lényegében tehát kialakult egy tanítványi kör, amelyet joggal lehet nevezni iskolának is, s amelynek tagjai még egyetemi hallgató korukban hozzá kapcsolódtak, nála készítették szakdolgozatukat és doktori értekezésüket, s többőjüknek a kandidátusi témájuk elkészítéséhez is hasznos tanácsokkal szolgált. Szerénytelenség nélkül lehet megállapítani, hogy ezek a tanítványok ma már elismert tagjai a magyar történetírásnak s a tudománypolitikának. Kisebb-nagyobb tanulmányaik mellett önálló köteteket is publikáltak, s emellett Szabó István történetírói hagyatékának ma is érvényes értékeit saját tanítványaiknak hagyományozzák át.

Szabó István a tanítványaiba mindenekelőtt a kritikával egybekötött forrástiszteletet oltotta. A nélkülözhetetlen alap kutatásokra nevelte tanítványait, elismerve természetesen a szintézisek jelentőségét és fontosságát is. A módszerességet a történetírók alapkövetelményei közé sorolta, s ezért a tanítványnevelés során ennek különös fontosságot tulajdonított. Saját kutatási szemléletét igyekezett átplántálni a hallgatóiba a társadalmi-demográfiai aspektus, a komplexitás elvének és az összehasonlító történetsszemlélet számkérésével. Még arra is maradt ideje és ereje, hogy a tanítványok írásbeli készségét csiszolgassa, kétszer vagy háromszor is átíratva az első kéziratot.

Szabó István 10-12 főre számította szűkebb értelemben vett tanítványaik körét. Azokat sorolta ide, akiknek tudományos útját hallgató koruktól irányította. Ennél persze a tudományos irányító munkája sokkal szélesebbre terjedt ki. Jónéhányan csak az első indítatásokat kapták tőle, voltak olyanok is, akik más tudományágak területén hasznosították elindító erejű támogatását. Különösen kiszélesedett alkotóan irányító tevékenysége 1958-ban történt nyugalomba vonulása után, amikor Budapestre költözött.

Kis Badacsonyi utcai lakása a szakma művelői és a társtudományok munkásai előtt mindig nyitva állott. A tudománytörténet ezt a kisugárzó hatását már a legkevesbé sem tudja a maga teljességében és valóságában feltárni. Tanítványain kívül barátaiul fogadott történészek, néprajzosok és nyelvészek adták át egymásnak lakásának a kilincsét. Kiapadhatatlan tudománypártoló forrássá vált mindazok számára, akik hozzá fordultak tanácsért.

Elmondhatjuk, hogy Szabó István teljes tudós életet élt. Az élőszó erejével és írásban egyaránt tanított és művelte tudományágát. A tanárnemzedékek egész sorát nevelte fel és iskolát teremtett. Arra a csodálkozó kérdésre, hogy miért ragaszkodnak hozzá tanítványai, Szabad György találóan azt a választ adta, hogy „mert tanulni tudnak tőle, mert a tűzijáték bámulására csak sokaság verődik egybe, de a lámpás körül összegyűlnek a tanítványok”. Nem lehet kétséges, hogy azért tölthette be a lámpás szerepét, mert a szaktudománynak alkotó munkása is volt. Titkokat, összefüggéseket fedett fel, s a felfedezés örömteljes élményével gazdagította hallgatóit is. Élete és tevékenysége példája annak, hogy igazán színvonalas egyetemi oktató-nevelő munkát csakis az alkotó tudós végezhet. Olyan egyéniség, aki a megismerésnek folyton új forrásait nyitja meg a maga számára, mindig friss élménytöbblettel tölti fel gazdag szellemi tárházát, de nem zárkózik be, hanem a javait a felnövekvő nemzedékek között a tanári katedrára és a kutatóintézetekbe készülő tanítványoknak életreszóló útravalóul szétosztja.

Életművét a tanítványnevelés területén – így vallott élete alkonyán – lezártnak tekintette. Ereje teljében – többek között – azért is kérte a nyugdíjaztatását, mert úgy érezte, hogy a tanárképzés vonalán befejezettnek véli a munkáját: elmondotta tanítványai számára, ami tőle telt, saját maga ismétlésére pedig már nem vállalkozott. De befejezettnek vélte a tudományos pályára felkészítő tanítványnevelés nagy munkáját is. Utolsó karácsonyát, a súlyos és egyre inkább elhatalmasodó betegsége ellenére, az tette igazán boldoggá – ahogyan ő megfogalmazta – „tudományos karácsonnyá”, hogy kutatócsoportjának a munkáját a történész közvélemény újból elismerően vette számba. Az elismerést azonban a tőle megszokott szerénységgel ekkor is igyekezett tanítványaira átárítani. Ehelyett inkább azt a gondolatát fogalmazta meg, mintegy végső összegzésként, hogy élete főművének a tanítványnevelést tekinti.

Szabó István tudományos bibliográfiáját tanulmányozva szembetűnik, hogy egyetemi tanárságának másfél évtizedében a kiadott műveinek a száma az előző korszakához és a nyugdíjas időszakához viszonyítva megcsappant. Ennek persze voltak tudománypolitikai okai is, de nem utolsó sorban azzal is magyarázható, hogy alkotó energiájának egy nagy részét a tanárképzés és a tudományos tanítványnevelés kötötte le, ezt pedig semmiféle bibliográfia nem tartja számon. Ezért szükséges a tudománytörténet látóhatárába az alkotó tudós írásbeli publikációja mellett a szélesebb értelemben vett tanítványnevelés problémakörét is bevonni.

